

تطبيق راهبردهای مدیریت صیانت بر توسعه پایدار حریم منطقه ۴ تهران با حریم مناطق کلانشهرهای توسعه یافته^۱

علیرضا خانی اوشانی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ناصر اقبالی^۲

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

پروانه زیویار

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهری،

دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

حمید رضا جودکی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۲۳

چکیده

از مهم‌ترین چالش‌های فعلی شهرها موضوع مدیریت حریم و صیانت آن می‌باشد به طوری که رشد و شکل‌گیری بی‌ضابطه این پسرکانه‌های شهری، مغشوش و کانون مشکلات عدیده بوده و تفاوت نامتجانس و بی‌ثباتی معنی‌دار پهنه‌های حریم با محدوده شهرها محسوس می‌باشند. حریم شهرداری منطقه ۴ تهران نیز در نظام توسعه پایدار طی دهه‌های گذشته با چالش‌های اساسی روبرو بوده و هدف کلی این تحقیق، تطبیق راهبردهای مدیریت صیانت بر توسعه پایدار حریم منطقه ۴ تهران با حریم مناطق کلانشهرهای موفق و توسعه یافته و شناسایی چالش‌های محدوده مورد مطالعه و ارائه راهبردهایی متناسب جهت دستیابی به توسعه پایدار می‌باشد. تحقیق پیش‌رو از لحاظ نوع پژوهش (کمی و کیفی) با استناد به اینکه دارای محدوده مورد مطالعه (محیط پژوهش) می‌باشد از نوع کمی، پیمایشی و اثبات‌گرایانه بوده و همچنین از لحاظ هدف، تحقیقی کاربردی و توسعه‌ای و بر مبنای ماهیت و روش کار، تحقیقی از نوع تطبیقی و تحلیلی و تکنیک جمع‌آوری اطلاعات به صورت اسنادی (کتابخانه‌ای) می‌باشد. نتایج این تطبیق منجر به خروجی و یافته‌های دو رویکرد اصلی در برنامه ریزی حریم شهرها، الف: کمربند سبز راهبردهای اصلی کشورهای اروپایی و ب: محدوده اعمال قدرت فرا مرزی راهبردهای اصلی ایالت متحده آمریکا گردید و در پایان با استناد به یافته‌های پژوهش، دست‌آوردها و نتایج

۱- این مقاله برگرفته از رساله دکتری علیرضا خانی اوشانی با عنوان "چالش‌ها و راهبردهای مدیریت صیانت بر توسعه پایدار حریم تهران (مطالعه موردی حریم منطقه ۴ تهران)" به راهنمایی دکتر ناصر اقبالی و دکتر پروانه زیویار و مشاوره دکتر حمید رضا جودکی در گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران می‌باشد.

۲- (نویسنده مسئول) eghbali@yahoo.com

علمی و پژوهشی عام و در سطح کلان در ارتباط با حریم کلیه شهرها و همچنین خاص و خرد در ارتباط با حریم شهرداری منطقه ۴ تهران جهت رفع چالشهای موجود و دستیابی به توسعه پایدار ارائه می‌گردد.

کلمات کلیدی: راهبرد، حریم، مدیریت صیانت، توسعه پایدار، حریم کلانشهر تهران، حریم منطقه ۴ تهران و حریم کلانشهرهای توسعه یافته.

مقدمه

از گذشته تا کنون در بسیاری از کشورها تدابیری برای حفظ و تحت کنترل در آوردن مصرف فضا، هدایت و مدیریت بر پیرامون شهرها را به طور جدی در نظر گرفته اند، به عنوان مثال در شهر لندن با استفاده از کمربند سبز و اعمال قدرت و مقررات حاکم بر آن رشد و گسترش شهر در فضای پیرامونی کنترل و ضابطه مند گردید و این الگو در برخی از شهرهای از جمله مسکو، پاریس، توکیو و آمستردام و برخی از شهرهای صنعتی آمریکا، ضمن انطباق با شرایط و قوانین حاکم بر کشورهای مرتبط، به اجرا درآمد. (انوری، ۱۳۹۷). یکی از موضوعات مهمی که تقریباً از نیم قرن گذشته گریبانگیر شهرها و خصوصاً کلانشهرهای ایران گردید رشد و گسترش بی رویه و در واقع پدیده خزش شهری پیراشهری می باشد، این موضوع از یکسو با جریانات اقتصادی درون شهری و فراشهری، برنامه ریزی شهری و طرح‌های توسعه شهری و از سوی دیگر با مدیریت شهری مرتبط می باشد. (علی پور و دیگران، ۱۳۹۸). در طول چهل سال گذشته جمعیت شهر تهران نزدیک به هفت برابر ولی جمعیت پیرامون آن متأسفانه سیزده برابر افزایش یافته و به این ترتیب بخش عمده ای از سرریز و اضافه جمعیت کلانشهر تهران در خارج از محدوده و در پسرکانه های شهری ساکن و در ادامه این روند روستاهای واقع در پیرامون به شهرهای بزرگی تبدیل گردیدند، نظیر کرج، اسلامشهر، باقرشهر، قرچک، پاکدشت، شهریار، رباط کریم و... در حال حاضر حریم کلانشهر تهران عرصه استقرار ۹ شهرستان، ۲۲ بخش، ۳۷ دهستان و ۲۴ شهر و جمعا " ۴۶۵ مکان جمعیتی بوده و این مکان ها با آسیب های فراوان اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، زیست محیطی و همچنین با وجود خلاء های مدیریتی و نظارتی با چالشهای عدیده ای روبروست که مدیریت صیانت از حریم کلانشهر تهران در جهت تحقق توسعه پایدار را غیر ممکن می نماید. این مساله در مدیریت دیگر شهرهای دنیا مسبوق به سابقه بوده و در کلانشهرهای کشورهای مختلف با راهبردهای متناسب، مدیریت، طراحی و برنامه ریزی گردیدند.

در این تحقیق با استناد به نمونه های موفق پژوهش های بین المللی در خصوص تجربیات مدیریت و برنامه ریزی راهبردی حریم مناطق برخی کلانشهرهای نمونه کشورهای توسعه یافته. در این راستا با تطبیق دقیق و تحلیل تفاوت ها و شباهت های، شش نمونه موفق مدیریت و برنامه ریزی حریم کلانشهرهای توسعه یافته به شرح جدول ذیل و نیز سنجش نسبت ها و بررسی روابط درونی و بیرونی، اقدام به جمع بندی، نتیجه گیری و همچنین راهبردهایی متناسب جهت رفع چالشهای موجود حریم منطقه ۴ و کلانشهر تهران در جهت تحقق توسعه پایدار ارائه و پیشنهاد می گردد، بنابراین تحقیق پیش رو از لحاظ نوع پژوهش (کمی و کیفی) با استناد به اینکه دارای محدوده مورد مطالعه

(محیط پژوهش) می باشد، از نوع کمی، پیمایشی و اثبات گرایانه بوده و همچنین از لحاظ هدف، تحقیقی کاربردی و توسعه ای و بر مبنای ماهیت و روش کار، تحقیقی از نوع تطبیقی و تحلیلی می باشد. در روش تحقیق تطبیقی با مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌ها و سنجش نسبت‌ها و بررسی روابط درونی و بیرونی به تحلیل و نتیجه گیری پرداخته و این روش از جمله مهمترین روش‌هایی است که با مقایسه و تطبیق دو یا چند پدیده نظری یا عینی، به بررسی وضعیت آنها پرداخته و ضمن تحلیل تفاوت‌ها و شباهت‌ها، اقدام به جمع بندی و نتیجه گیری می گردد. همچنین تکنیک‌های جمع آوری اطلاعات به صورت اسنادی (کتابخانه ای)، بررسی‌های میدانی و بهره برداری از نظرات و دیدگاه‌های مدیران ارشد معاونت شهرسازی و معماری و اداره حریم شهرداری منطقه ۴ و تجربیات و اطلاعات در ارتباط با فیلد کاری و شغلی شخص محقق می باشد.

جدول شماره ۱: نمونه‌های انتخابی مدیریت حریم مناطق کلانشهرها کشورهای توسعه یافته جهت تطبیق با راهبردهای مدیریت صیانت بر توسعه پایدار حریم

منطقه ۴ تهران.

کشور	حریم منطقه کلانشهری	نمونه تطبیق
آلمان	طرح کمربند سبز فرانکفورت	۱
آلمان	پارک‌های منطقه ای حوزه برلین، براندنبورگ (رشد هوشمند)	۲
اتریش	حوزه سبز وین	۳
هلند	حوزه حفاظت شده سبز رندستاد (قلب سبز)	۴
کانادا	کمر بند سبز اونتاریو و منطقه نعل طلایی (رشد شهری هوشمند)	۵
آمریکا	محدوده اعمال قدرت فرا مرزی دالاس	۶

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹

تکیه به تجربه‌های شخصی برای دستیابی به یک نتیجه مطلوب به تنهایی در یک پژوهش کافی نبوده و در راستای اتخاذ تصمیمات صحیح ضرورت بهره گیری نتایج تجربه و تحقیقات دیگران، پژوهش را بیش از پیش بر معیارهای علمی و عملی استوار نموده و گرایش‌ها، معیارها و دیدگاه‌های شخصی را تا حدودی تعدیل و تحقیق را جامع‌تر، کاملتر و پرمحتواتر می نماید، به همین دلایل با بهره گیری از تجربه‌های شخصی (استنتاج از نظریه) و استفاده از متون منابع و تحقیقات موازی مربوط به موضوع پژوهش از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد. همچنین عدم تکیه بر مفاهیم نظری و تجربیات دیگران، یعنی گردآوری غیر منظم و ناهماهنگ اطلاعات و داده‌ها و زمینه مناسبی برای تحلیل و نتیجه گیری فراهم نمی نماید، بنابراین نتیجه قسمتی از بررسی رساله‌ها، مقالات، مطالب و موضوعات داخلی و خارجی مرتبطی که در این تحقیق مورد بهره برداری قرار گرفته به شرح ذیل می باشند:

در گذشته شهر به آسانی از سرزمین‌های پست اطراف قابل تمیز و تفکیک بود و حومه‌های خطی شکل بدون هیچ دشواری قابل شناسایی و روستاها اساساً دهقانی بودند و حد میان مناظر و فعالیت‌ها کاملاً منفک و به تدریج با وسعت گرفتن وسایل حمل و نقل جمعی و راه آهن امکان جابه جایی به حومه شهرها فراهم و کم کم مجموعه شهر و حومه‌های آن به صورت یک کانون جمعیتی متمرکز در آمدند، (برنارشاریه، ۱۳۷۳). ارینگتون جهت کاهش مشکلات ناشی از توسعه لجام گسیخته و انفجار جمعیت در مناطق روستایی مجاور شهرها و به ویژه شهرهای بزرگ در انگلستان و بسیاری کشورهای اروپایی به افزایش نقش حکومت‌های محلی اشاره می کند (Errington, 2010). جاناتان به این نتیجه رسید که ضرورت دارد مدیران شهری در راستای سرمایه گذاری‌های عمومی جهت بهره برداری تمامی گروه‌های

شهروندی در حریم کلانشهرها مدیریت و اقدام نمایند (Jonathan, 2017). داکریل و تورتزاکر، به این نتیجه رسیدند که در طراحی‌ها و مدیریت شهری، محدوده شهرها فشرده نگردیده و رشد شهر موجب عبور و گذار از حریم شهرها به ماورای آن نگردد، (Dockerill and Sturzaker, 2019). تیان و وانگ به این نتیجه رسیدند که تعامل لازم بین محدوده و حریم شهرها مورد توجه قرار نگرفته و ضرورت دارد روابط اقتصادی، اجتماعی، فضایی و اکولوژیکی شهری بین محدوده و حریم شهرها برقرار گردد (Tian and Wang, 2020). در بخشی از مطالعات و بررسی پیشینه تحقیقات داخلی: امینی، زیاری و فرجی، (۱۳۹۵) در پژوهش: (بررسی و تطبیق راهبرهای مدیریت پایدار حریم کلانشهرها تهران و کلانشهرهای جهانی)، به این نتیجه رسیدند که تجربیات جهانی کمربند سبز برگرفته از تجربه بریتانیا، فرانسه و کانادا می‌باشد؛ و همچنین در تحقیقی دیگر: بناء، سرور و قربانی نژاد، (۱۳۹۸): (چالش‌ها و راهبردهای نهادی مدیریت و توسعه پایدار حریم تهران)، به این نتیجه رسیدند که برقراری و تعامل دو سویه جدی بین شهرداری‌ها با دولت به منظور ایجاد و ساماندهی کمربند سبز در حریم شهرها ضروری می‌باشد.

بنابراین تفاوت‌های معنا دار و نوآوری در این تحقیق، با پیشینه مورد مطالعه در این است که در تحقیقات قبلی بعضا به صورت کل نگری و با محیط پژوهش گسترده و به صورت فضایی به موضوع حریم شهرها پرداخته ولی در این تحقیق به صورت مکمل تحقیقات قبلی و یک گام پیش تر و رو به جلو با تعریف محیط پژوهش محدود و قابل پیمایش (حریم شهرداری منطقه ۴ تهران) و مطالعات میدانی عمیق و کامل تر و عملی گردیدن عمق بررسی‌های محیطی و همچنین تطبیق وضعیت حریم منطقه ۴ کلانشهر تهران با حریم کلانشهرهای کشورهای توسعه یافته، به نظر می‌رسد دست آوردها و نتایج علمی و پژوهشی محسوس، کارا تر و قابل اجرا می‌باشند.

رویکرد مفهومی و نظری

مفاهیم مرتبط با حریم که در شکل انواع محدوده‌ها و اشکال سکونتی در پیرامون شهرها و کلانشهرها تعریف می‌شوند بر اساس مورفولوژی به دو دسته محدوده‌های نواری و محدوده‌های لکه ای در پیرامون شهرها تقسیم شده و بر اساس ماهیت و هدف تعریف در دو گروه دسته بندی شده اند که دسته اول به محدوده‌های جغرافیایی و فضایی اشاره دارند و در جهت درک بهتر فضاهای پیرامونی شهرها طرح شده اند و دسته دوم نیز به برخی مفاهیم برنامه ریزی و نظارتی اشاره دارند که حکومت‌های محلی از آنها برای برنامه ریزی و کنترل نواحی پیرامون شهرها در جهت اهداف مختلف بهره برداری می‌نمایند، در ادامه با پرداختن به این دو گروه اصلی از مفاهیم به گونه بندی آنها پرداخته می‌گردد:

محدوده‌های نواری (خطی) و حلقوی

۱- کمربند سبز

سیاست کمربند سبز ابتدا در اروپا و به صورت محدود پیشنهاد شد. در سال های بین جنگ، رشد و توسعه حمل و نقل باعث گسترش شهر در فراسوی محدوده شهرها شد. از این رو پاسخ حکومت محلی لندن تعیین و تعریف کمربند سبز به عرض ۳۰ کیلومتر در پیرامون شهر بود با تصویب قانون برنامه ریزی شهری و روستایی سال ۱۹۴۷ تمامی شهرهای بزرگ انگلیس ملزم به تعیین کمربند سبز پیرامون خود شدند که نتیجه آن میزان بسیار اندک تغییرات کاربری

زمین‌های روستایی به شهری در این کشور است. ارزیابی عملکرد کمربند نشان می‌دهد که این سیاست در تحدید پراکنده رویی و جلوگیری از ادغام شهر و شهرک‌ها بسیار موثر بوده و با تغییر جهت موج توسعه از نواحی حومه‌ای به درون شهرها در توسعه و نوسازی محلات درون شهری بسیار موفق بوده است (Caves, 2005).

تصویر شماره ۱: کمربند سبز لندن.
منبع: (Caves, 2005)

۲- نواحی حومه‌ای

سکونتگاه‌های حومه‌ای، واحدهای حکومتی به لحاظ سیاسی مجزایی هستند و اگرچه معمولاً پیوستگی کالبدی با شهر مرکزی دارند ولی در برخی موارد بیرون شهر مرکزی یا کلان شهر اصلی نیز قرار دارند. حومه‌ها معمولاً دارای تعلقات و وابستگی‌های اقتصادی و اجتماعی با شهر مرکزی و در همراهی با شهر مرکزی، ناحیه کلانشهری را شکل می‌دهند (Caves, 2005). توسعه حومه‌ای در حقیقت نشانگر تبدیل زمین در یک دوره چند ساله از روستایی به شهری است. حومه‌ها اساساً به عنوان نواحی مسکونی در فاصله سفرهای آونگی روزانه به مقاصد اشتغال، خرید و سرگرمی شکل می‌گیرند. موج اصلی رشد حومه‌ای بعد از جنگ جهانی دوم شکل گرفت و وجود سیستم‌های حمل و نقل مناسب به ساکنان حومه‌ای اجازه داد تا در هاله شهری زندگی کنند و دسترسی مناسبی به محل کار در شهر مرکزی داشته باشند. با توسعه حومه‌ها، خرده فروشی‌ها نیز کسب و کار خود را نزدیک مشتریان جدید مستقر کرده و صنایع نیز شروع به استقرار در حومه‌ها می‌کنند جایی که زمین هزینه‌های کمتری دارد و فرصت‌های گسترش فعالیت بیشتر است. (Pitzl, 2004).

۳- نواحی پیرا شهری

این واژه در کشورهای آفریقایی انگلیسی زبان و هند و استرالیا بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. در سال ۱۹۶۵ مرتیمر و ویلسون نواحی پیرامون شهر کانو در نیجریه را به عنوان نواحی پیرا شهری تعریف کردند زیرا ویژگی‌های تراکمی این ناحیه آن را از نواحی پسرانه روستایی کم تراکم و باقت متراکم شهری تفکیک می‌کند. در تعریف این

۶۵۸ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیایا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال یازدهم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۹
دو محقق آن‌ها بر موزاییک الگوهای کاربری زمین، قابلیت دسترسی این ناحیه به شهر، تنوع بخشی درآمدهای خانوار، همجواری با بازارها و در دسترس بودن نیروی کار کشاورزی و امکانات اشتغال غیر کشاورزی تاکید دارند (Marshal et al, 2009).

۴-هاله شهری

تی. ال. اسمیت در مقاله "جمعیت لوئیزیانا: ترکیب و تغییرات آن" در سال ۱۹۳۷ برای نخستین بار مفهوم هاله شهری را مطرح کرده است. منظور از این مفهوم در آن مقاله، ناحیه ساخته شده ای است که بیرون از مرزهای بلافصل محدوده شهرداری شکل گرفته است (Pryor, 1968). این ناحیه ترکیبی از کاربری‌های شهری، حومه ای و روستایی با ویژگی‌های اقتصادی - اجتماعی مربوطه است. هاله شهری در شرایط تغییر مداوم قرار دارد زیرا زمین های روستایی مدام تحت تاثیر تقاضای صاحبان کسب و کار برای زمین‌ها و محوطه‌های باز و همجوار با بازار، به نواحی و کاربری های شهری تغییر کاربری می دهند و زمانی که ناحیه هاله ای کاملاً شهری شد، هاله جدید ظاهر می شود و دوباره فرآیند توسعه هاله جدید از سر گرفته می شود (Pitzl, 2004).

۵- محدوده اعمال قدرت فرامرزی

این محدوده یک مفهوم رسمی و برنامه ریزی است و بیشترین مشابهت را با مفهوم حریم دارد. بررسی نظام حکومت محلی در کشور آمریکا نشان می دهد که بسیاری از ایالت های این کشور دارای قوانینی هستند که به حکومت های شهری اجازه می دهد تا بر قلمروهای بلافصل پیرامون شهر در زمینه قوانین منطقه بندی اعمال قدرت نماید. در ایالات متحده مرزها و حدود شهر معمولاً به طور رسمی و در قوانین ایالتی یا مقررات مرتبط مانند طرح جامع تعریف می شوند. بر اساس قانون شهرداری وظیفه ای در قبال خدمات رسانی عمومی به این حوزه را ندارد ولی می تواند در زمینه منطقه بندی و تعیین ضوابط و مقررات ساخت و ساز در این حوزه که اثرات مستقیمی بر محدوده‌های خدمات رسانی شهرداری دارد اعمال نظر نموده و کنترل توسعه در آن نواحی را در دست بگیرد.

محدوده های لکه ای و پهنه ای

۱- آگزوپلیس

ترکیب "آگزو" به معنی برون و "پلیس" به معنی شهر، یکی از اسامی متعددی است که از سوی یونانیان قدیم به الهه شهر آتن اطلاق می شد، زیرا جایگاه آن خارج از دیوار های شهر آتن قرار داشت. آگزوپلیس در متون مختلف به عنوان انفجار حومه های قدیمی طرح شده است (Hutchinson, 2009).

۲- سکونتگاه های فراشهری

یک ناحیه پیرامون ناحیه کلانشهری و فراسوی حومه ای و درون هاله سفرهای آونگی کلانشهر مرکزی است که محل تلاقی چشم اندازهای شهری و روستایی است. سکونتگاه های فراشهری نوع خاصی از سکونتگاه های شبه شهری و متشکل از اجزای منفصل شهری هستند که محصور در نواحی روستایی اند. نواحی فراشهری در لبه ها و حاشیه پراکنده رویی شهری مدرن قرار دارند و ممکن است در نوار حومه ای بیرونی کلانشهری در حال رشد تعریف شوند. (caves, 2005; Pitzl, 2004).

۳- شهر لبه

شهر لبه، واژه ای است که برای ارجاع به لبه یک ناحیه شهری و متراکم از کسب و کار، سرگرمی، خرید و تفریح مورد استفاده قرار می گیرد. برخی استدلال می کنند که شهر لبه به شکل اصلی رشد شهری در جهان بدل شده است که حومه های مسکونی را هرچه بیشتر از هسته های شهری دور می کنند. شهر لبه موج سوم تاریخ شهری است که شهرنشینان را به جبهه جدیدی در لبه و حاشیه کلانشهرها هدایت می کنند. (Hutchinson, 2009).

۴- شهرهای اقماری

شهرهای اقماری، شهرهای کوچک یا متوسط نزدیک کلانشهرهای بزرگ هستند که جمعیت رو به بیرون برای توسعه های حومه ای را در خود جذب می کنند. این شهرها از شهر مرکزی خود مستقل و یا نیمه مستقل و با نواحی روستایی از شهر مرکزی جدا گشته اند. برنامه ریزی و ساخت شهرهای اقماری در پیرامون کلانشهرها برای جذب سرریزهای جمعیتی کلانشهرها و همچنین مهاجران در کشور ما دارای نمونه ها و سوابق فراوان بوده و امری شناخته شده در نظام برنامه ریزی توسعه شهری می باشد.

دسته بندی و گونه شناسی مفاهیم و مبانی نظری مرتبط با پسرانه ها و فراسوی مناطق شهری

نگاهی به مفاهیم و محدوده های مرتبط با حریم شهرها نشان دهنده دو دسته مفاهیم:

الف: فضایی و جغرافیایی به منظور توصیف و تبیین سکونتگاه های واقع در حریم شهرها.

ب: رسمی و برنامه ریزی به منظور برنامه ریزی، نظارت و کنترل حریم شهرها.

جدول شماره ۲: مورفولوژی و گونه شناسی پسرانه ها و فراسوی مناطق شهری.

مورفولوژی	محدوده ها و سکونت گاهها	گونه شناسی مفهوم
نوازی	کمر بند سبز	رسمی و برنامه ریزی
نوازی	محدوده های اعمال قدرت فرامرزی	حریم
نوازی	سکونتگاه های فراشهری	پهنه ای
نوازی	سکونتگاه های حومه ای	جغرافیایی و فضایی
نوازی	نواحی پیراشهری	اگزویلیس
نوازی	شهرله	پهنه ای
نوازی	هاله شهری	پهنه ای
نوازی	شهرهای اقماری	پهنه ای

منبع: (اسمعیل نژاد، ۱۳۹۴)

جدول شماره ۳: ویژگی های اصلی پسرانه ها و فراسوی مناطق شهری.

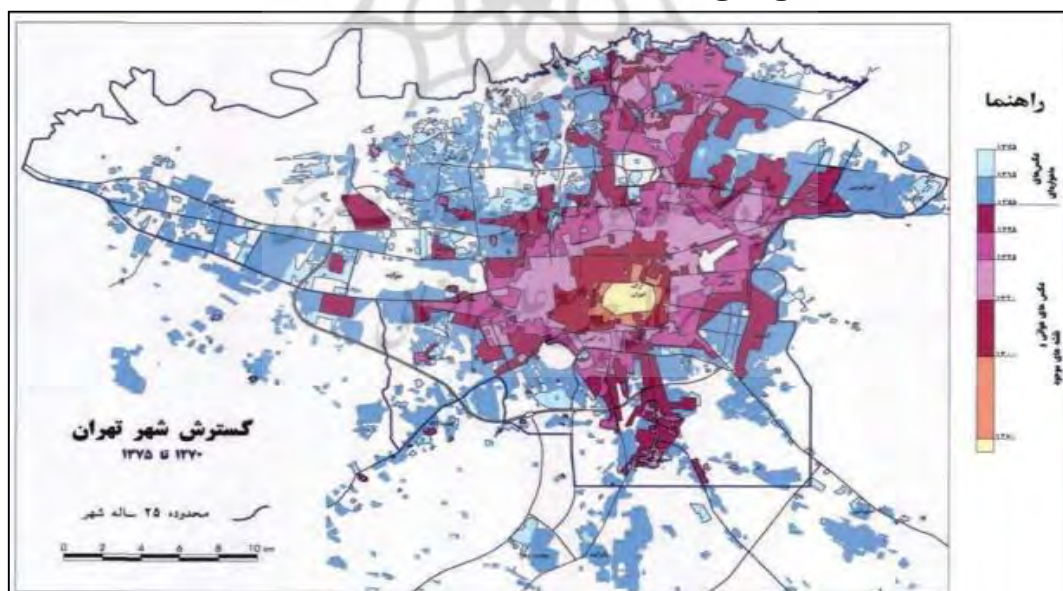
مفاهیم و ویژگیها محدوده ها	خطی و حلقوی	نقطه ای و لکه ای	ماهیت مفهوم و محدوده	ویژگی اصلی
کمر بند سبز	*		رسمی و برنامه ریزی	نوعی از حریم برای ایجاد ممانعت کامل از توسعه پیوسته و افقی در محدوده بلافضل شهر.
سکونتگاه های فرا شهری	*		جغرافیایی و فضایی	نواحی سکونتی شبه شهری محصور در نواحی روستایی در دورترین نقطه ممکن حوزه سفرهای آونگی شهر مرکزی
سکونتگاه های حومه ای	*		جغرافیایی و فضایی	نواحی سکونتی به لحاظ سیاسی مستقل و دارای شهرداری و دارای پیوستگی کالبدی یا شهر مرکزی
نواحی پیرا شهری	*		جغرافیایی و فضایی	مفهومی تقریباً "مشابه با هاله روستایی شهری با کاربرد بیشتر در کشورهای آفریقایی انگلیسی زبان، هند و استرالیا
شهر لبه	*		جغرافیایی و فضایی	نواحی شهری با کاربریهای متراکم از کسب و کار، سرگرمی، خرید و تفریح و عدم غلبه فعلیت سکونتی و موج سوم شهرنشینی و فاقد شورا و شهرداری.
هاله شهری و هاله روستایی شهری	*		جغرافیایی و فضایی	رایج ترین مفهوم و محدوده برای ناحیه ای مابین پهنه کاملاً "شهری و پس کرانه روستایی و تقسیم به دو محدوده هاله شهری (هاله درونی) و هاله روستایی (هاله بیرونی)

حاشیه و جداره شهری *	جغرافیایی و فضایی	نوع فشرده هاله روستایی - شهری محدود به قلمرو بلافصل ناحیه شهری
حریم شهری *	رسمی و برنامه ریزی	محدوده ای که به شکل نواری در گرداگرد ناحیه شهر شده تعریف می شود و شهر مرکزی برای توسعه در آن مقررات منطقه بندی خاصی وضع کرده و بیشتر به عنوان ذخیره ای برای توسعه آینده از آن استفاده می شود
شهرهای اقماری *	جغرافیایی و فضایی	شهرهای کوچک و متوسط در فاصله نزدیک به شهر مرکزی ولی به لحاظ کالبدی مجزا از آن و نیمه مستقل از شهر مرکزی به لحاظ اقتصادی و اشتغال.
محدوده اعمال قدرت *	رسمی و برنامه ریزی	بسیار شبیه مفهوم حریم در کشور ایران است و قلمرو بلافصل پیرامون ناحیه ساخته شده شهری است که شهرداری بر اساس قانون می تواند ضوابط منطقه بندی در آنجا را تدوین و توسعه را براساس آن کنترل نماید.

منبع: (برک پور و دیگران، ۱۳۹۰)

محدوده مورد مطالعه و محیط پژوهش

شهر تهران در پهنه‌ای بین پدیده های جغرافیایی و زمین چهره‌های بزرگ کوه و کویر در دامنه‌های جنوبی البرز مرکزی گسترده و با مساحت محدوده حدود ۷۰۰ کیلومتر مربع در ارتفاع ۹۰۰ تا ۱۸۰۰ متری از سطح دریا امتداد و ارتفاع آن از شمال به جنوب کاهش می‌یابد و با جمعیت بیش از ده میلیون نفر و ۱۱ درصد جمعیت کشور، حدود ۲۵ درصد تولید ناخالص ملی مربوط به این شهر می باشد و حریم این شهر برای نخستین بار در طرح جامع ۱۳۴۹ تعیین و سپس در سال های ۱۳۴۹، ۱۳۷۱، ۱۳۸۳ و ۱۳۸۶ مورد بازنگری و نهایتاً " در طرح جامع ۱۳۸۶ سه ضرورت: هدایت و کنترل تحولات کالبدی شهر و حفظ هویت و تشخیص فضایی کالبدی کلانشهر تهران، حفاظت از گستره‌های زیست محیطی پیرامون شهر تهران و سامان بخشی به اسکان و استقرار بی رویه جمعیت و فعالیت و با مساحت ۵۹۱۸ کیلومتر مربع تعیین و تدقیق گردید. حریم مصوب سال ۱۳۸۶ بر اساس آخرین طرح جامع تهران، محدوده ای به وسعت ۵۹۱۸ کیلومتر مربع شامل ۹ شهرستان، ۲۲ بخش، ۳۷ دهستان، ۲۴ شهر و جمعا ۶۶۵ شهر و روستا و آبادی و نقطه جمعیتی را در بر می گیرد که بر اساس طرح جامع سال ۱۳۸۶ برای حریم تهران کمربند سبز تعریف که متاسفانه فقط صرفاً " ۱۲۰۰ کیلومتر مربع از این مساحت ۵۹۱۸ کیلومتر مربعی در حال حاضر در اختیار مدیریت شهری شهرداری تهران می باشد. (طرح جامع تهران ۱۳۸۶)

نقشه شماره ۱: گسترش کالبدی شهر تهران.

منبع: (طرح جامع شهر تهران مصوب سال ۱۳۸۶)

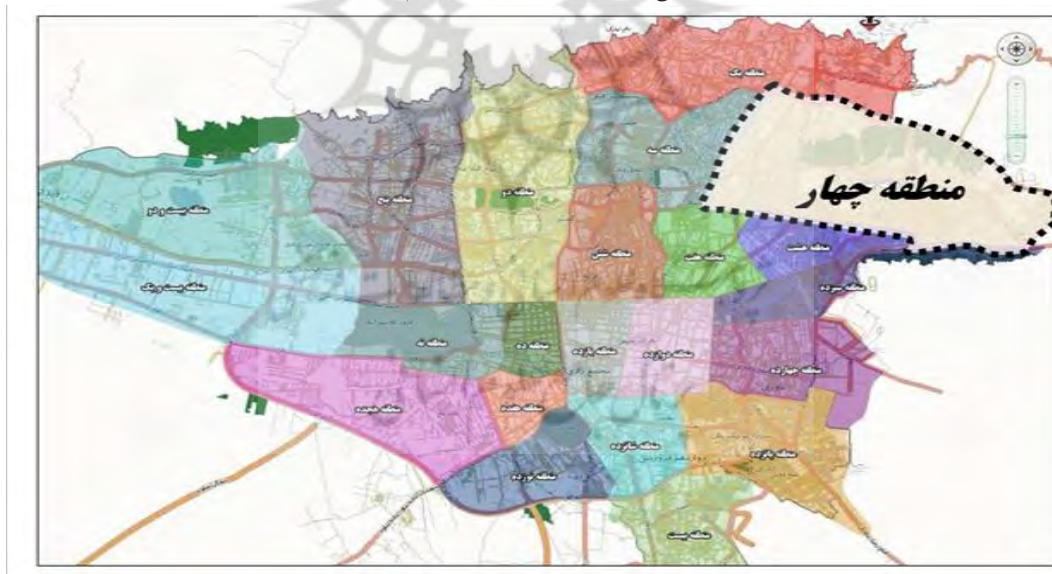
محدوده منطقه ۴ تهران در شمال شرق کلانشهر تهران واقع و با ۹ ناحیه و ۲۰ محله شهری شامل محلات: پاسداران، قاسم‌آباد، شهرک امید، لویزان، پارک جنگلی لویزان، شیان، ده نارمک، گلستان، بوستان، ضرابخانه، نگارستان، حسین‌آباد، مبارک‌آباد، شمس‌آباد، کاظم‌آباد، تهران پارس، قنات کوثر، قلعه سردار، شمیران نو، معجیدیه و ... با ویژگی‌های بارز و

مشکلات عدیده اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، ساختاری، تضاد طبقاتی، جدایی‌گزینی اکولوژیک، ناهمگنی بافت شهری و نابرابری در بین نواحی منطقه، بافت‌های ناپدار، فرسوده، حاشیه‌نشینی، عدم تعادل بین کاربری‌ها در سطح منطقه و در بین نواحی، روند جمعیت‌پذیری بالا و سایر ویژگی‌ها، این منطقه تداعی‌کننده مشکلات و معضلات و آیینه تمام‌نمای کل کلانشهر تهران می‌باشد و این منطقه با گستردگی بهترین دید دامنه‌های جنوبی البرز مرکزی و سطوح سبز گسترده یکی از پرجمعیت‌ترین، وسیع‌ترین، مهاجرپذیرترین، پرساخت و سازترین، دارنده بزرگترین حریم و همچنین با ویژگی‌هایی نظیر نابرابری اجتماعی، اقتصادی شدید، جوان‌بودن میانگین سنی جمعیت، وجود اقشار آسیب‌پذیر در محله‌هایی همچون خاک سفید، شمیران نو، شیان و ... از سایر مناطق تهران قابل تمایز و تفکیک می‌باشد (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)، محدوده منطقه ۴ شهرداری تهران با مساحت ۶۱/۵۵ کیلومتر مربع، معادل ۱۱ درصد شهر تهران و مساحت حریم ۸۳ کیلومتر مربع، در قسمت شمال شرقی تهران و ورودی اصلی شرقی پایتخت و کلانشهر تهران واقع و جمعیت این منطقه براساس آخرین سرشماری ۹۱۷،۲۶۱ نفر (۳۰۳،۷۳۰ خانوار) شامل ۴۵۶،۳۹۴ مرد و ۴۶۰،۸۶۷ زن می‌باشد. (آمار نامه شهر تهران، ۱۳۹۷).

جدول شماره ۴: آمار وضعیت جمعیت و خانوار منطقه ۴ شهر تهران به تفکیک در سال ۱۳۹۵.

منطقه	کل جمعیت	مرد	زن	نسبت جنسی	خانوار	بعد خانوار
۴	917,261	۴۵۶,۳۹۴	460,867	۹۹	303,730	3

منبع: (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

تصویر شماره ۲: موقعیت منطقه چهار در شهر تهران

منبع: (طرح جامع شهر تهران مصوب سال ۱۳۸۶)

حریم منطقه ۴ تهران با وسعت ۸۳ کیلومتر مربع و میانگین گستره ارتفاعی ۱۷۵۰ متر از سطح دریا از شمال به بلوار امام خمینی (ره) لواسانات و دریاچه سد لتیان، از شرق به محور تهران دماوند و رودخانه جاجرود و از جنوب به بزرگراه شهید بابایی و از غرب به جاده لشگرگ و گردنه قوچک محدود گردیده و یکی از بزرگترین حریم‌های مناطق شهر تهران و دارای استعدادهای و ظرفیت‌های زیادی است که از این میان می‌توان به گستره دید دامنه‌های البرز و

سطوح سبز گسترده و چشم اندازها و دسترسی نزدیک به زیباترین عناصر طبیعی اطراف تهران از جمله دره‌های سد لار، لتیان، لواسانات و لشگرک و دره‌های سرسبز اوشان فشم و مناطق تفریحی دربند سر، شمشک و آبعلی اشاره نمود و سکونت گاه‌ها و مراکز جمعیتی مختلفی از جمله روستاهای تلو بالا، تلو وسط و تلو پایین و طلادر و شهرک‌های مسکونی غیر رسمی دانشگاه امام حسین، شیردم، بهمن، کوثر و امام خمینی و نصرت آباد و باغ ویلاهای موجود و مجتمع‌های مسکونی کوثر، بهمن، شیردم، مجتمع امام خمینی (ره)، دانشگاه امام حسین (ع)، نصرت آباد و وجود سطوح وسیع کاربری‌های مختلط، ناسازگار و بی ضابطه را در برمی گیرد. در حال حاضر حریم منطقه ۴ تهران با چالش‌های اساسی بسیاری مواجه می باشد از جمله وضعیت تصرفات اراضی و نوع مالکیت اراضی حریم توسط اشخاص حقیقی و حقوقی و ساخت و سازهای غیر قانونی و بی ضابطه توسط اشخاص حقیقی و دستگاه‌های دولتی و نظامی و عدم ابلاغ طرح‌های هادی روستایی و تغییر بافت و کاربری املاک در روستاهای حریم و عدم اختیارات لازم شهرداری منطقه ۴ تهران در این محدوده که چنین وضعیتی فقدان پایداری اقلیمی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی، امکان توسعه پایدار حریم منطقه ۴ تهران را با چالش‌ها و مشکلات جدی مواجه نموده است. از آنجا که حریم مناطق کلانشهری بخش بلافصل شهر بوده و در ارتباط مستقیم و دوسویه (مرکز- پیرامونی) با آن می باشد، توسعه پایدار کلانشهر تهران بدون توسعه پایدار حریم مناطق شهرداری تهران ممکن نخواهد بود. (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

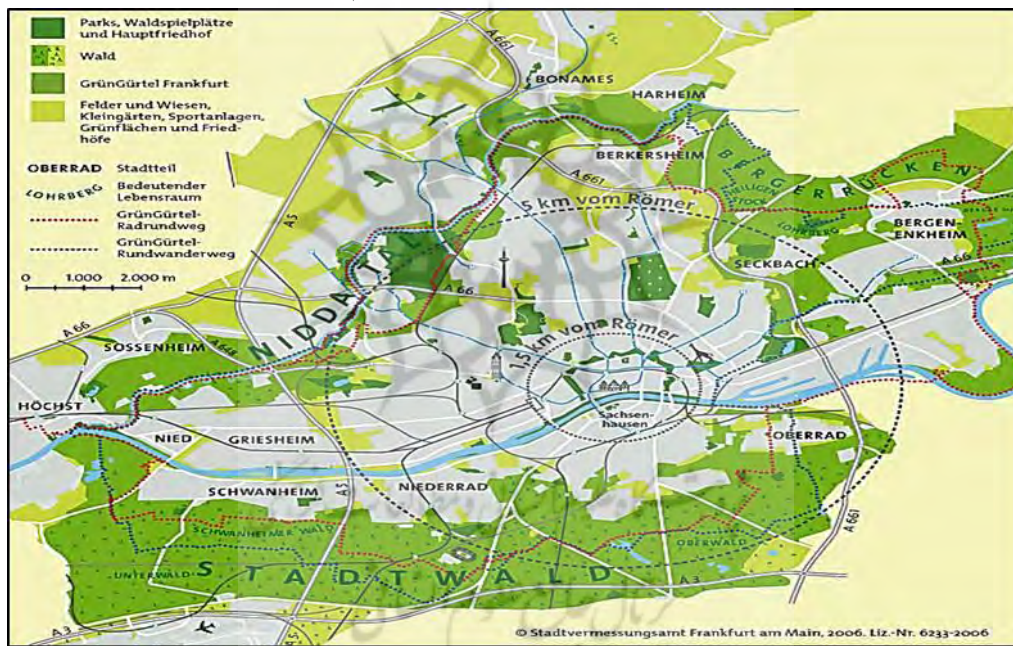
تصویر ۳: موقعیت حریم منطقه ۴ شهرداری تهران. (منبع: شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

روش‌های مدیریت و برنامه‌ریزی حریم کلانشهرهای کشورهای توسعه یافته

طرح کمربند سبز فرانکفورت، آلمان

یکی از راه‌حل‌های دنیای مدرن در جلوگیری از رشد بی‌رویه شهرها ایجاد کمربند سبز در اطراف شهرهای بزرگ می باشد، از لحاظ ماهیت کمربند سبز یک خط نامرئی است که در اطراف ناحیه ای ویژه، لبه ای را مشخص و از

توسعه آن ناحیه جلوگیری می کند و کمر بند سبز برای تعریف لبه شهر بوده و معایب ایجاد کمر بند سبز نیز آنست که می تواند گسترش های پرشی یا توسعه خارج از کمر بند سبز را تشویق نماید و در هنگام افزایش جمعیت کلانشهر و شهر اصلی، شهرهای اقماری را تشکیل دهد و کمر بند سبز فرانکفورت یکی از نمونه های موفق ایجاد کمر بند سبز است که توسط "برنارد لاسوس" معمار منظر فرانسوی طراحی شده و در این طرح برای کمر بند سبز فرانکفورت فضایی چند عملکردی در بستری طبیعی طراحی و فضایی که علاوه بر ارتقای سطح اکولوژی حریم شهر، این مکان را تبدیل به محلی برای تفریح، سرگرمی و آموزش کل جامعه شهری تامین می نماید. کمر بند سبز فرانکفورت ریه تنفسی شهر بوده و پوشش ۸۰۰۰ هکتاری آن حدود یک سوم از مساحت شهر و کمر بند تقریباً "عمق ۷۰ کیلومتری اطراف شهر را شکل می دهد که شامل ۴۰ پارک، ۲۰۰ جاذبه گردشگری و تفریحی، ۳۵۰ کیلومتر شبکه جاده ای و تعداد زیادی برنامه آموزشی می گردد، این کمر بند سبز در سال ۱۹۹۶ در اجلاس (هیئات ۲) دراستانبول به عنوان نمونه مثبتی از توسعه شهری پایدار به رسمیت شناخت شد. (محسنی مقدم، ۱۳۹۵).

تصویر ۴: کمر بند سبز فرانکفورت.

منبع: (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

پارک های منطقه ای حوزه برلین، براندنبورگ (رشد هوشمند)

هشت پارک با مساحتی بالغ بر ۲۸۰۰ کیلومتر مربع در اطراف شهر برلینو در ایالت براندنبورگ آلمان دارای نقشی دوگانه، از یک سو حایل برای منفک سازی دو بافت شهری و روستایی و از سوی دیگر پیوند دهنده فضاهای باز و عمومی شهری با فضاهای وسیع و سبز خارج از شهر جهت بستری سالم و سبز در جهت بهره برداری شهروندان می باشند. مجموعه فعالیت هایی که سبب ارتقای بعد کیفی و اجتماعی این حوزه ها گردید، ایجاد زیرساخت های مناسب این حوزه ها از مناطقی صرفاً جنگلی و دست نخورده به شکل فضاهای سبز مجهز شهری گردید تا علاوه بر کنترل

۶۶۴ فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (پرنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال یازدهم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۹

رشد شهر، سبب ارتقای سلامت شهر نیز گردد و انتقال فضاهای تفریحی و تفرجی به خارج از محدوده شهری با توجه به مقوله رشد هوشمند شهری در نظام مدیریت شهری برلین تشویق که برخی از پیامدهای مثبت آن عبارتند از:

الف: عدم وجود پدیده حاشیه نشینی از نقطه نظر منفی.

ب: ماهیت باز و آزاد بودن فضاهای پیرامونی که با برقراری قوانین در ارتباط با توسعه و تفکیک پارک های منطقه و حوزه شهری مرکزی ایجاد گردید.

ج: موفق در ایجاد تضادی شدید بین تراکم سکونتگاه های کلانشهری و روستاهای اطراف و مراکز سکونتی کوچک.

(محسنی مقدم، ۱۳۹۵).

تصویر ۵: پارک های منطقه ای پیرامون شهر برلین، آلمان. منبع: (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

حوزه سبز وین، اتریش

احداث اولیه آن حدود ۱۵۰ سال پیش در پیرامون شهر وین اجرا و امروزه شامل ۵ حوزه سبز منفک می باشد که آن را نوار "سبز جنگل و چمنزار وین" می نامند حدود نیمی از مساحت شهر را داراست و بعد از جنگ جهانی دوم به عنوان منبع اصلی تهیه غذا، چوب، آب و ... برای مردمان جنگ زده بود و امروزه محل اصلی فعالیت های تفریحی، تفرجی شهروندان می باشد، رویکرد امروزی شهرسازی دیگر در چارچوب مرز شهری محدود نشده و سه رویکرد کلان حفاظت، احیاء و توسعه را در برمی گیرد. از اینرو احداث پارک های ملی و حفاظت شده با هدف افزایش تنوع زیستی و حفاظت از منابع طبیعی و با به کارگیری مدل حفاظتی اکولوژیکی انجام گردید. این الگو در سایر شهرهای اروپایی به عنوان الگویی موفق به کار گرفته شد و در طی ۱۰۰ سال اخیر رویکرد حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست به

عنوان هدف هرگونه طرح و برنامه ای مطرح بوده است و سه سیاست کلی سبب شکل گیری وضعیت حاضر گردید:

الف: یکپارچه سازی حوزه های حفاظت شده.

ب: خریداری اراضی جدید به منظور گسترش و محافظت بهتر از چنین حوزه هایی.

ج: ارتقای کیفی محیط و تبدیل این زمین ها به فضاهای تفریحی، تفرجی با کیفیت بالا و مجهز. (محسنی مقدم، ۱۳۹۵)

تصویر شماره ۶: نوار سبز جنگل و چمنزار، حریم شهر وین.

منبع: (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

حوزه حفاظت شده سبز رندستاد، هلند (قلب سبز)

کلانشهر رندستاد (کلانشهر قلب سبز) حوزه ای با مقیاس منطقه ای و سازمان فضایی متشکل از فضاهای باز، وسیع و کلانشهری چند قطبی فرم نعل اسبی گرداگرد حوزه سبز میانی که این حوزه نقش کنترلی خود را در سطحی منطقه ای در مرکز ایفا می نماید و حوزه های شهری مانند کمربندی پیرامون فضای سبز مستقر در مرکز می باشند. حوزه سبز مرکزی مساحتی حدود ۱۵۰۰۰ کیلومترمربع دارد که مانع اتصال شهرهای این مجموعه شهری می گردد و اراضی کشاورزی، مراتع، درخت زارهای طبیعی و دریاچه ها و فضاهای تفرجی و تفریحی، کاربری های مستقر در این حوزه می باشند. عدم وجود نظام مدیریتی قوی در جهت اخذ سیاست های پیشگیرانه در زمینه ورود کاربری های توسعه طلبانه از سوی نهادهای مختلف، ورود خطوط ارتباطی و حمل و نقلی فراوان و سیاست های توسعه طلبانه شهرهای همجوار و پیدایش مراکز اقتصادی و ایجاد چندگانگی در عملکردهای موجود منجر شده تا رستالند به عنوان حوزه ای مستقل و کارآمد عمل نکند. (محسنی مقدم، ۱۳۹۵).

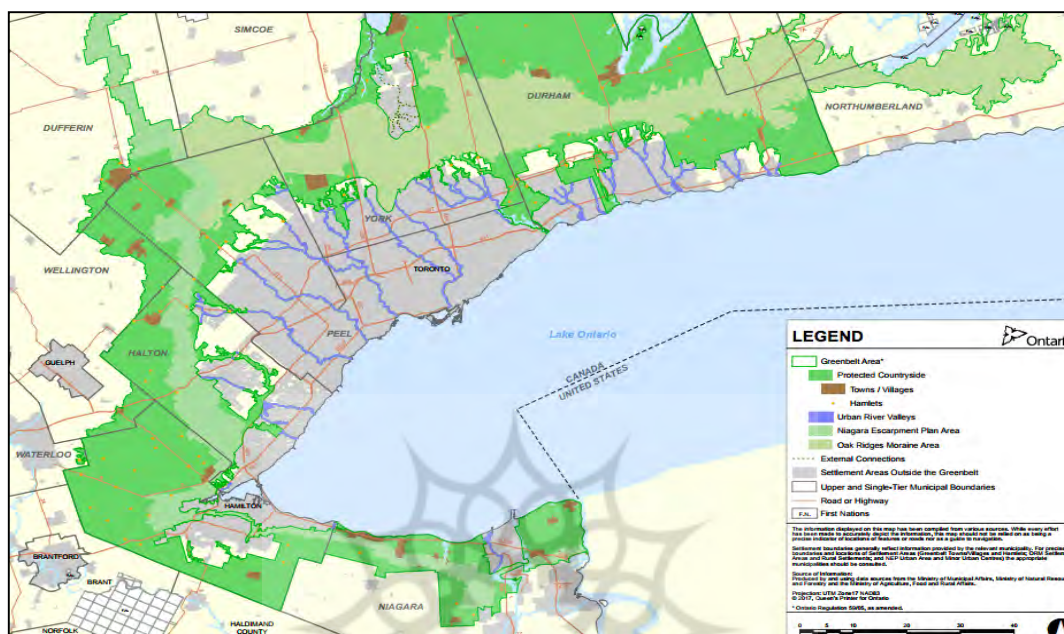
تصویر شماره ۷: حوزه حفاظت شده رندستاد، هلند.

منبع: (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

کمر بند سبز اونتاریو و منطقه نعل طلایی (رشد شهری هوشمند)

اونتاریو یکی از ایالت‌های مهم کشورکانادا است و از لحاظ جمعیت و فعالیت اقتصادی بزرگ‌ترین و قوی‌ترین ایالت کانادا و مرکز آن تورنتو می باشد، اتاوا پایتخت کانادا نیز در آن واقع و کمر بند سبز اونتاریو در محدوده ای نعلی شکل شهرهای ایالت اونتاریو را از شمال، شرق و غرب در برگرفته و با توجه به وجود دریاچه اونتاریو در جنوب به نوعی توسعه شهری را محدود نموده است و مهم‌ترین ویژگی‌های قابل طرح در زمینه کمر بند سبز اونتاریو عبارتند از: بنیان قانونی کمر بند سبز اونتاریو که سال ۲۰۰۵ بنا گردید و بر اساس این قانون حکومت ایالتی اونتاریو متولی تهیه طرح کمر بند سبز و شهرداری‌ها باید کلیه طرح‌ها و اقدامات توسعه‌ای خود را در چارچوب این طرح و منطبق بر آن هدایت و جهت‌گیری نمایند و در این تجربه با موزاییک کردن سطح سرزمین و حرکت به سوی الحاق و ادغام قلمروهای شهرداری‌های محلی در قالب شهرداری‌های منطقه‌ای و از جمله تشکیل شهر جدید تورنتو از ترکیب شش شهر پیشین، کل محدوده سرزمینی تحت اداره و برنامه‌ریزی قرار می‌گیرد. موضوعی که در ارتباط با مفهوم عام حریم در تجربه تورنتو اهمیت می‌یابد، مفهوم کمر بند سبز می‌باشد و ائتلاف کمر بند سبز اونتاریو سازمان‌های غیردولتی و غیرانتفاعی موثر در کمر بند سبز تورنتو در قالب یک ائتلاف به فعالیت می‌پردازند که نقش نظارتی بر شرایط کمر بند سبز را بر عهده دارند و یکی از مهمترین زمینه‌های تداوم حیات اقتصادی و اجتماعی در کمر بند سبز اونتاریو، حمایت نهادهای موثر در توسعه آن از فعالیت‌های کشاورزی و گردشگری است. این امر از یک سو با اعطای کمک‌های مالی گسترده پژوهشی و مطالعاتی برای موسسات فعال در این امر همراه و از سوی دیگر با اجرای برنامه‌های حمایتی مالی و فنی گسترده، مشوق فعالان بخش کشاورزی و گردشگری است. به تدریج تلاش می‌شود از طریق تبلیغات، برگزاری جشنواره‌های توریسم غذایی، بازارچه‌های فروش مستقیم محصولات کشاورزی، ایجاد فروشگاه‌های آنلاین و غیره در اذهان شهروندان کیفیت مواد غذایی و کشاورزی گنجانده شود و

از این طریق با ایجاد بازار اقتصادی مناسب برای تولیدات بخش کشاورزی، کشاورزان و سرمایه گذاران این بخش به حفاظت از اراضی کشاورزی واقع در کمربند سبز و عرضه محصولات خود به بازاری بسیار نزدیک و جذاب تشویق گردند. (برک پور و دیگران، ۱۳۹۰)

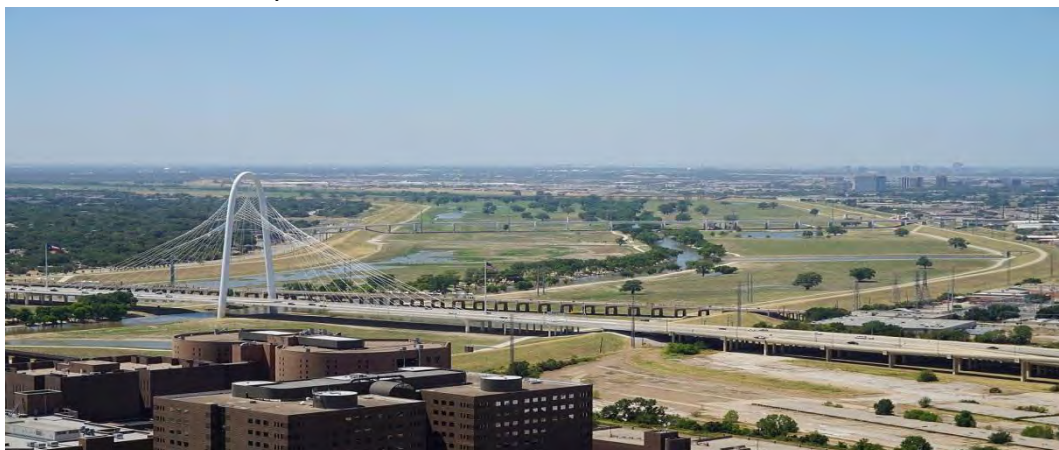

تصویر شماره ۸: کمربند سبز اونتاریو.

منبع: (برک پور، ناصر و دیگران، ۱۳۹۰)

محدوده اعمال قدرت فرا مرزی دالاس

دالاس شهری است در ایالت تگزاس کشور ایالت متحده آمریکا و این شهر نهمین شهر بزرگ آمریکا از لحاظ جمعیت و با احتساب مناطق پیرامونی، کلانشهر دالاس - فورت وورث با بیش از هفت میلیون نفر جمعیت بزرگترین کلانشهر ایالت تگزاس و چهارمین کلانشهر بزرگ ایالت متحده می باشد و شورای منطقه دالاس - فورت وورث اموری چون برنامه ریزی قلمرویی، حفاظت زیست محیطی منطقه و توسعه متوازن منطقه را مورد توجه قرار داده است و بر اساس مقررات مزبور هر شهر از این مجموعه کلانشهری بر پایه اندازه جمعیتی اش برخوردار می باشد و با این منطق کلی هر چه جمعیت آن شهر بیشتر باشد از محدوده اعمال قدرت فرامرزی وسیع تری برخوردار خواهد بود و ساز و کار فوق محدوده ای به عنوان ذخیره توسعه آینده شهر فراهم می کند و اساساً " محدودیت کامل برای ممانعت از توسعه ایجاد نمی گردد و این نکته قابل ذکر است که اگر قرار باشد محدوده‌های قدرت فرامرزی متعددی در کنار هم وجود داشته باشند، چالش جدید بر سر راه مدیریت و ارتباط این محدوده‌ها با یکدیگر پدید خواهد آمد، ضمن آنکه تجربه محدوده قدرت فرامرزی نشان می دهد که اساساً " هدف این ساز و کار بیش از آنکه محدودیت شدید بر توسعه در خارج از مرزهای اصلی شهر باشد، موضوع کنترل و هدایت آن را مد نظر قرار می دهد و از این رو بیشتر مشابه با مفهوم حریم شهرها در کشور ما ایران می باشند (برک پور و دیگران، ۱۳۹۰)

تصویر شماره ۹: محدوده اعمال قدرت فرامری شهر دالاس.

منبع: (شهرداری منطقه ۴ تهران، اداره حریم)

یافته‌های پژوهش

الف: نتیجه‌گیری تجارب حریم کلانشهرهای کشورهای توسعه یافته

امروزه اکثر متخصصین و کارشناسان شهری معتقدند که نگاهی منحصرأ تک بعدی و سبز به حریم شهرها منطقی نبوده و ایده‌های ترکیبی و چند عملکردی از مقبولیت بالاتری برخوردار و ماهیت صیانتی و حفاظتی برای حریم شهرها را مناسب تر فراهم می‌آورند و به عنوان عاملی محدود کننده، نیازمند ارتباط مستمر و فراگیر بین مرکز شهر و حوزه‌های پیرامونی آنها می‌باشند؛ بنابراین جهت حفظ فرم فشرده و دستیابی به ساختار یکپارچه و هوشمند شهری، ابزارهای برنامه‌ریزانه قاطعانه‌ای در جهت حفظ حدود این حوزه‌ها در مواجهه با انواع خطراتی که آنها را تهدید می‌کند، همچون ممنوعیت ساخت و ساز، کنترل تملک برخی اراضی حاشیه‌ای و... نیاز می‌باشد و همچنین باید در نظر داشت از طریق استراتژی‌های نرم و صرفاً فرمایشی به ندرت می‌توان از حریم شهرها محافظت نمود و گسترش بی‌رویه حاشیه در پیرامون شهرها را کنترل نمود، لذا در بین مفاهیم مرتبط با حریم و پسرانه‌ها و فراسوی محدوده شهری می‌توان دو دسته مفاهیم اصلی را از هم متمایز نمود:

۱ - مفاهیم و محدوده‌های رسمی و برنامه‌ریزی.

۲ - مفاهیم و محدوده‌های جغرافیایی و فضایی.

بنابر نتایج فوق‌الذکر: تعاریف، حریم شهری (ایران) و کمربند سبز (کشورهای اروپایی) و محدوده اعمال قدرت فرامری (آمریکا) از جمله مفاهیم و محدوده‌های رسمی و برنامه‌ریزی محسوب می‌گردند که برای کنترل و هدایت توسعه حریم شهرها و کلانشهرها تعریف می‌گردند. سایر موارد تشریح شده نیز مفاهیم و محدوده‌های جغرافیایی و فضایی هستند که به عنوان دستاورد نظریه پردازی‌های علمی برای تشخیص و تمایز فضاهای مختلف پیرامون شهرها و کلانشهرها که هر یک ویژگی‌های منحصر به فردی دارند تعریف می‌گردند؛ اما نکته مهم و قابل تامل در این تقسیم بندی‌ها در این است که با وجود این تقسیم بندی نوعی همپوشانی نیز مابین این دو گروه مشاهده می‌گردد؛ به عبارت دیگر محدوده‌های رسمی و برنامه‌ریزی مثل کمربند سبز یا حریم شامل محدوده‌های فضایی و جغرافیایی پیرامون شهرها و کلانشهرها می‌شوند. در همین راستا شناخت بهتر محدوده‌های جغرافیایی و فضایی و آگاهی از ویژگی‌ها و

مولفه‌های اجتماعی، اقتصادی و محیطی آنها می‌تواند در تعیین محدوده‌های رسمی و برنامه ریزی مثل حریم و در نهایت برنامه ریزی و کنترل هرچه بهتر این محدوده‌ها بسیار موثر واقع گردند.

ب: جمع بندی تجربیات حریم کلانشهرهای کشورهای توسعه یافته

۱- با افزایش جمعیت شهرها، حریم شهر در معرض توسعه محدوده شهری قرار گرفته و منجر به پیشروی شهرها در حریم آنها می‌گردد، یکی از راه حل‌های دنیای مدرن در جهت جلوگیری از رشد بی‌رویه شهرها ایجاد کمربند سبز در پیرامون کلانشهرها می‌باشد، این راهکار دارای ارزش‌های زیست محیطی بسیاری بوده و طبیعت و چشم انداز گسترده را در دسترس تمامی شهروندان قرار می‌دهد.

۲- فقدان یک راهکار یا الگوی مورد توافق عام برای اداره حریم شهرها در شهرهای مختلف جهان، زیرا هیچ مدلی از مدیریت و برنامه ریزی حریم شهرها به طور خاص و به طور عام در جهت حکمروایی منطقه ای، وجود ندارد که در همه مناطق کلانشهری دارای کارایی و تناسب یکسانی باشند.

۳- عدم ارائه راه حل هایی به منظور فائق آمدن بر مقوله های مالکیت و حقوق مالکین اراضی واقع در محدوده های خاص حفاظتی پیرامون کلانشهرها مانند حریم یا کمربند سبز به عنوان یکی از چالش برانگیزترین بخش های مدیریت و برنامه ریزی این محدوده ها می باشد.

۴- تنوع ساز و کارهای مدیریت حریم شهرها در تجارب جهانی (کمربند سبز، محدوده اعمال قدرت فرامرزی و...) و وجود تجارب نسبتاً "موفق جهانی در عرصه حکمروایی یکپارچه محدوده و حریم شهرها به منظور بهره برداری در طراحی نظام مدیریت حریم مناطق کلانشهر تهران.

۵- تجارب جدید و گرایش روزافزون جهانی به سمت و سوی ایجاد ایده های ترکیبی و چند عملکردی گردشگری و تفریحی در حریم کلانشهرها به جای صرف فضاهای سبز و کمربند سبز حفاظت شده به منظور حفاظت کامل از حریم شهرها و جلوگیری از توسعه و پراکندروی بی ضابطه در این نواحی.

۶- دلایل حومه نشینی در حریم کلانشهرهای آمریکایی، توسعه زیرساخت های حمل و نقل ریلی مناسب در هاله کلانشهرها و همچنین به دلیل وجود مشوق های مالی گسترده برای ساخت و ساز بناهای ویلایی باز و باغشهری می باشد که از سوی دولتهای فدرال ارائه می گردد.

۷- سیاست تعریف محدوده اعمال قدرت فرامرزی برای شهرهایی اثر بخشی بالایی دارند که در محدوده بلافصل آن، شهر یا محدوده های جمعیتی دیگری وجود نداشته باشند. یادآوری این نکته ضروری است که براساس قانون، بیشترین وسعت مجاز این محدوده برای شهرهای امریکایی به عرض حدود هشت کیلومتر می باشد.

ج: درسها و آموزه های منتج از تجربیات کشورهای موفق در زمینه مدیریت و برنامه ریزی حریم شهرداری منطقه

۴ کلانشهر تهران

یافته های تحلیلی بر اساس روش تطبیقی مفاهیم مختلف، حاکی از وجود دو مفهوم رسمی و برنامه ریزانه است که با مفهوم حریم شهرها در کشورمان ایران کم و بیش انطباق دارند، این دو مفهوم عبارتند از "کمربند سبز" و "ناحیه

اعمال قدرت و کنترل فرا مرزی". در این پژوهش، تجربیات شش کلانشهر کشورهای توسعه یافته و شناخته شده در زمینه تعریف این دو محدوده و شیوه‌های برنامه ریزی و مدیریت آنها بررسی گردید. یافته‌ها و نتایج تطبیقی نشان می‌دهد که برنامه ریزی و مدیریت پسرانه‌های شهری از یک چارچوب نظری و عملی واحد و یکپارچه و نسخه ای واحد پیروی نمی نمایند، از این رو برای دستیابی به روش‌ها و ساز و کارهای ممکن در این زمینه، تلاقی، ترکیب و تطبیق تجارب موفق جهانی موجود، می‌تواند مفید و موثر واقع گردد. در این تحقیق با تطبیق و بررسی محدوده اعمال قدرت فرا مرزی کلانشهر دالاس در ایالت متحده در دو بخش سازوکار حکمروایی منطقه ای و مدیریت محدوده پیرا شهری، با توجه به شباهت‌های آن با حریم شهرهای ایران، آموزه‌هایی در این زمینه برای کشورمان پیشنهاد می‌گردد و همچنین پنج نمونه دیگر تطبیقی انتخابی در جهت مرور تجربیات موفق جهانی از نمونه‌های شاخص در ارتباط با مدیریت حریم مناطق کلانشهرهای کشورهای توسعه یافته محسوب می‌گردند.

نتیجه گیری و دستاورد علمی پژوهشی

اراضی پیرامون کلانشهرها به عنوان ذخیره توسعه ضابطه مند و قانونمند شهری، سرمایه و محیط مناسبی برای زندگی آینده جمعیت شهری و به عنوان بستر اصلی تحقق توسعه پایدار می‌باشند، زمانی که این سرمایه‌های طبیعی بدون برنامه رها می‌گردند و دولت‌ها و مجموعه مدیریت شهری، حریم کلانشهرها را کنترل نمایند، حریم کلانشهرها به صورت بی ضابطه، ناهمگون، ناپایدار و فرسوده رشد کرده و بافت پایدار شهری از هم گسیخته، در نتیجه از این سرمایه‌های طبیعی برای توسعه آتی استفاده مطلوب نمی‌گردد. لذا تشخیص نیازها و اولویت سرانه‌های شهری و برنامه ریزی و مدیریت در اراضی پیرامون کلانشهرها موضوع اصلی و بسیار حساس بوده که باید با مطالعه و دقت نظر توسط شرکت‌های مشاور ذیصلاح طی برنامه ریزی‌های بلند مدت، مطالعه، ساماندهی گردند.

مهمترین دلیل نابسامانی و توسعه ناموزون حریم مناطق کلانشهرهای ایران، نگرش داخل شهر محوری و عدم توجه به مناطق پیرامون و به عنوان حیاط خلوت می‌باشد، بنابراین بخش عمده ای از مشکلات حریم مناطق کلانشهرهای کشور و از جمله تهران به دلیل فقدان راهبرد و سیاستگذاری متناسب توسط دولت و مجموعه مدیریت شهری و در این راستا مهمترین پارامترهای نابسامانی توسعه شهری در اراضی اطراف کلانشهرها فقدان جایگاه قانونی و نبود مدیریت واحد شهری و متولی مشخص و پاسخگو می‌باشد، با توجه به این که ضعف مدیریت و برنامه ریزی از عوامل اساسی ایجاد کننده مشکلات در اراضی حریم می‌باشند و بدون وجود راهبردی خاص برای مدیریت و نظارت بر آن، مشکلات این مناطق هر روز بحرانی تر می‌گردند، بنابراین لازم است اراضی پیرامون شهرها تحت مدیریت واحد مقتدر و کنترل و نظارت دقیق توسط دستگاه‌های نظارتی قرار گیرند.

سیاست تعریف کمربند سبز اکنون در اغلب حریم شهرها در حال پی گیری و اجرا می‌باشد که این الگو و سیاستهای راهبردی آن به مورفولوژی، شرایط اقلیمی و محیط جغرافیایی مرتبط بوده که متأسفانه به این موضوع مهم توجهی نمی‌گردد.

دو سیاست کاملاً متضاد درباره حریم شهرها در حال اجرا می‌باشد، سیاست ممانعت کامل از توسعه که در نمونه‌های اروپایی با ایجاد قلمروهای فیزیکی (هاله یا کمربند سبز) دنبال می‌گردد و سیاست آزادی کامل برای توسعه این

نواحی. در بین این دو طیف حالت میانه ای را می توان در نظر گرفت. البته مقصود از ممانعت از توسعه در اینجا توسعه مسکونی است در مورد حالت میانه، این محدوده عرضی بیش از هشت کیلومتر نخواهد داشت که البته به عنوان محدوده ذخیره توسعه آینده شهر مطرح می گردد، نه محدوده ممانعت توسعه و هر دو نمونه این سیاست ها را می توان متناسب و اساس فرهنگ سیاسی و مقتضیات و شرایط محیطی و سرزمینی هر کشور تفسیر، توجیه و اجرا نمود. با توجه به وضعیت موجود اکثر شهرداری ها، دهیاری ها و حتی بخشداری ها و فرمانداری ها و تشکیلات حاکمیتی، حریم شهرها به عنوان یک بستر و پتانسیل در آمد زا دیده شده و به عنوان منبع درآمدهای ناپایدار می باشند، بنابراین حریم شهرها آسیب پذیر و از هجوم ساخت و سازهای بی ضابطه حفظ نگردیده و در حال حاضر در اکثر شهرهای کشور، سهم درآمد شهرداری ها از ساخت و ساز به میزان بالایی از کل درآمدهای ناپایدار رسیده؛ و متأسفانه مدیریت شهری در ایران تجارت پیشه بوده و مامورت اصلی خود را سازش با سوداگران املاک می بیند و بر این اساس بحران های جدیدی هر روز در این روش مدیریت شهری رخ می نماید.

در خصوص رابطه طرح مجموعه شهری تهران و طرح حریم بر اساس طرح جامع می توان گفت که طرح مجموعه شهری طرح فرادست طرح حریم محسوب گردیده و در زمینه رابطه این دو قلمرو، آنچه که اهمیت بیشتری دارد رابطه " نظام مدیریت مجموعه شهری و نظام مدیریت حریم " می باشد. اگر مدیریت کلانشهر تهران بتواند ساز و کار موفقی را برای برنامه ریزی و کنترل توسعه فضایی حریم تدارک ببیند، بخش عمده ای از دغدغه های واقعی طرح مجموعه شهری تهران برآورده خواهد گردید.

مفهوم کمربند سبز علاوه بر کارکرد سنتی خود به عنوان ابزاری برای جلوگیری از رشد فیزیکی محدوده شهرهای بزرگ و نیز جلوگیری از ادغام شهرها و شهرکهای همجوار، اکنون در زمینه کارکردهایی چون توسعه کشاورزی شهری به ویژه کشاورزی ارگانیک و گلخانه ای هیدروپونیک و گسترش گردشگری و توریسم محلی و فرامحلی و ایجاد محیط های ویژه حفظ حیات وحش پیگیری می گردد و ایجاد، حفاظت و توسعه کمربند سبز کلانشهرها نیازمند تدوین و تصویب قوانین حمایت سیاسی و اختصاص برنامه های آموزشی، پژوهشی و بودجه های حمایتی محلی، ملی و منطقه ای می باشد.

مناطق کلان شهری با چالش های متعددی در محدوده قانونی شهرها روبرو بوده و شهرداری ها و مدیریت های محلی بدون همراهی و کمک های ملی به تنهایی فاقد توانایی و ظرفیت لازم در حل مشکلات حریم می باشند.

تحقق و توفیق هرگونه گزینه به عنوان سازوکار مدیریت و برنامه ریزی حریم شهرها در گرو ایجاد سازوکارهایی برای حکمروایی یکپارچه منطقه ای و یا پذیرش نقشه راهی برای استقرار چنین سازوکارهایی می باشد و آن گونه که تجارب کشورهای توسعه یافته نشان می دهد، در نبود یا ضعف ساز و کارهای رسمی یا داوطلبانه در جهت منطقه گرایی کلانشهری نمی توان انتظار داشت اقدامات پراکنده نهادهای محلی و ملی بتوانند در حل مسائل موجود موثر واقع شوند.

پژوهش‌های علمی و تخصصی در خصوص حریم کلانشهرها ضرورتی ویژه دارد و پیش از هر اقدامی باید زمینه ادراک شهروندان، متخصصان، مدیران سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی و کلیه عناصر موثر در ارتباط با چشم‌انداز آینده حریم کلانشهرها فراهم گردد.

طرح‌های کالبدی - فضایی محض و در نظر گرفتن نسخه‌ای واحد برای حریم کلانشهرها به صورت یکسان (کپی کاری) بدون در نظر گرفتن ذائقه، نیازها و تقاضای شهروندان هر شهر، فاقد توانایی‌های لازم در جهت کنترل و هدایت توسعه پایدار حریم کلانشهرها می‌باشند.

تجارب جهانی کشورهای پیشرو و توسعه یافته نشان می‌دهد برای مدیریت و برنامه‌ریزی حریم شهرها، لزوماً " ایجاد سازمان و یا سطحی جدید و رسمی در حکومت‌های محلی ضروری نبوده. بلکه می‌توان از سازوکارهای نوآورانه، داوطلبانه و غیررسمی همانند تجربه کشورهای موفق در این زمینه بهره‌برداری نمود. سازمانهای مردم‌نهاد، ائتلاف‌های سازمانی، شوراهای رسمی و داوطلبانه و غیره، نقش مهم نظارتی و حمایت از پیشبرد برنامه‌های نهادهای مسئول در جهت تحقق توسعه پایدار حریم شهرها ایفا می‌نمایند.

هیچ مدل و مفهومی از برنامه‌ها و تئوریهای مدیریت و برنامه‌ریزی حریم شهرها، به طور خاص و به طور عام حکمروایی منطقه‌ای وجود ندارد که در همه مناطق حریم کلانشهرها دارای کارایی و تناسب یکسانی باشند.

مقوله‌هایی مانند مالکیت و حقوق مالکین اراضی واقع در محدوده‌های خاص حفاظتی پیرامون کلانشهرها، یکی از چالش‌برانگیزترین موضوعات پیش روی مدیران شهری بوده و ممنوعیت توسعه در محدوده‌های مصوب پیراشهری (مانند کمربند سبز) همواره با اعتراض مالکین و ذینفعان توسعه این اراضی مواجه خواهد شد و موجب ایجاد بستر مشکلات مضاعف می‌گردند.

توفیق در سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های مرتبط با محدوده‌های خاص حفاظت پیراشهری (مفهوم عام حریم)، نیازمند شکل‌گیری سطح قابل اعتمادی از اراده ملی (دولت مرکزی)، منطقه‌ای و محلی می‌باشند. در طرح‌هایی چون ایجاد و توسعه کمربند سبز به دلیل مواجهه بودن شهرها (سطح محلی) و نیز سطوح منطقه‌ای با حکومت و همچنین محدودیت‌های فنی و مالی، بدون حمایت گسترده دولت، نتایج و توفیقات کافی حاصل نخواهد شد.

اراضی حریم شهرها به عنوان سرمایه‌های تجدیدناپذیر جهت رفع نیازهای آتی کالبدی، زیست‌محیطی، تفریحی، فرهنگی و ورزشی شهروندان در شرایط خاص و بحرانی طراحی گردیده و ضمن رعایت حفاظت و پایداری حریم شهرها و رعایت عدالت و آسایش برای شهروندان از طریق مجموعه‌هایی از فعالیت‌های هدفمند و از طریق آمایش ساماندهی فضاهای پیرامون شهر، ضرورت دارد، مورد استفاده بهینه قرار گیرند، در این راستا آمایش سرزمینی، برنامه‌ریزی فضایی، طرح‌های کالبدی ملی و منطقه‌ای و محلی در قالب انواع طرح‌های شهری و روستایی اقدام گردند.

با توجه به اینکه در قالب اکثر حریم کلانشهرها، روستاهای زیادی با پیشینه و سابقه تاریخی از گذشته تا کنون مستقر و فعال می‌باشند، ضرورت دارد با حفظ و حراست اینگونه مکانهای جغرافیایی و تسریع در تهیه طرح‌های هادی روستایی کارآمد نسبت به اعمال کارکردهای مناسب روستایی در جهت رشد و هدایت صحیح بافت روستاها و نسبت

به استقرار و حفظ اینگونه روستاها در جهت پرهیز از گسترش و تبدیل به شهرهای جدید در داخل حریم کلانشهرها اقدام نمود.

درخصوص روستاهای واقع در حریم شهرها ضرورت دارد، به کارکردهای ویژه اینگونه مکانها نظیر توسعه گردشگری، کشاورزی، تولیدی، صنایع و محصولات فرهنگی در جهت ایجاد اشتغال پایدار در روستاهای واقع در حریم شهرها اهتمام جدی نمود.

تدقیق دقیق و اجرای مرزهای محدوده روستاها، شهرکها و سکونتگاههای غیررسمی فعال واقع در حریم شهرداری منطقه ۴ تهران و جلوگیری جدی از توسعه بی ضابطه اینگونه مکانها و همچنین شناسایی ذی نفعان اداره امور حریم و طراحی ساز و کارهای لازم به منظور ارتقای سطح مشارکت شهروندان حریم در راستای تحقق مدیریت یکپارچه حریم مناطق کلانشهر تهران و اجرای دقیق و یکپارچه طرح جامع حریم پایتخت و تحقق عملی و اجرایی مدیریت واحد یکپارچه محدوده و حریم کلانشهرها ضرورتی اجتناب ناپذیر می باشد.

منابع

- اسمعیل نژاد، روح اله، (۱۳۹۴)، بررسی مفاهیم مرتبط با حریم در برنامه ریزی نواحی خارج از محدوده شهرها، اولین کنفرانس ملی ایده‌های نو در مهندسی ساختمان و توسعه شهری، مازنداران، محمود آباد.
- امینی، مهدی و زیاری، یوسفعلی و فرجی، عبدالرضا، (۱۳۹۶)، بررسی و تطبیق راهبردهای مدیریت پایدار حریم کلانشهرها؛ تهران و کلانشهرهای جهانی، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیایی سرزمین، سال چهاردهم، شماره ۵۴، تابستان ۱۳۹۶.
- انوری، نعمت الله، (۱۳۹۷)، ساماندهی حریم کلانشهر تهران در چهار چوب مطالعه روابط متقابل میان اسکان جمعیت و اشتغال، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، سال هشتم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۷، صص ۳۵۶-۳۳۷.
- برنارشاریه، ژان، (۱۳۷۳)، شهرها و روستاها، ترجمه سیروس سهامی، نشر نیکا.
- برک پور، ناصر و اسدی، ایرج و بصیرت، میثم، (۱۳۹۰)، گونه شناسی حریم و تجربیات جهانی برنامه ریزی و مدیریت آن، دو ماهنامه شهر نگار شماره‌های ۵۶ و ۵۷، آذر و دی.
- بنا، مرتضی و سرور، رحیم و قربانی نژاد، ریباز، (۱۳۹۸)، چالش‌ها و راهبردهای نهادی مدیریت و توسعه پایدار حریم تهران، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، سال نهم، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۸، صص ۲۱۳ - ۱۹۵.
- چالشهای مدیریتی حریم منطقه ۴ تهران، (۱۳۹۷)، ناشر: شهرداری منطقه ۴ تهران.
- خانی اوشانی، علیرضا، (۱۳۹۸)، چالش‌ها و راهبردهای مدیریت صیانت بر توسعه پایدار حریم تهران (مطالعه موردی حریم منطقه ۴ تهران)، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
- طرح جامع شهر تهران مصوب سال ۱۳۸۶.
- علی پور، حسین و زیاری، یوسفعلی و سرور، رحیم، (۱۳۹۸)، تحلیل تاثیرگذاری قانون پیشنهادی مدیریت شهری ایران در تحقق حکمروایی منطقه ای در محدوده حریم کلانشهرها (مورد مطالعاتی کلانشهر تهران)، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، سال دهم، شماره ۱، زمستان ۱۳۹۸، صص ۹۲۴-۸۹۹.
- محسنی مقدم، مریم، (۱۳۹۵)، کمر بند سبز راهکاری محلی برای چالش‌های محیطی (طرح کمر بند سبز فرانکفورت)، پژوهشکده نظر و دانشگاه پاریس، گروه معماری منظر شماره ۳۷ زمستان ۱۳۹۵.

Caves, R., 2005, Encyclopedia of the City, Routledge.

Dockerill, Berti. Sturzaker, John. (2019), Green belts and urban containment: the Merseyside experience, Journal Planning Perspectives, Published 02 May 2019.

- Errington, A. (2010), theper – urban fringe: Europe’s forgotten rural areas, *Journal of Rural Studies*, Vol. 10, No. 4.
- Pitzl, G., 2004, "Encyclopedia of Human Geography", Greenwood Publication.
- Marshall, F., Waldman, L., MacGregor, H., Mehta, L. and Randhawa, P., 2009, "On the Edge of Sustainability: Perspectives on Peri-urban Dynamics", STEPS Working Paper 35, Brighton: STEPS Centre.
- Paul, Jonathan. (2019), The limits of London, *Journal International Journal of Urban Sciences*, Published: 19 Sep 2016, Pages 41-57.
- Pryor J.R., 1968, "Defining the Rural-Urban Fringe, Social Forces", Vol. 47, No.
- Hutchison, R., 2009, "Encyclopedia of Urban Studies", Sage Publications.
- Duany, A., Plater-Zyberk E., and Speck J., 2001, " Suburban Nation: The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream", North Point Press, New York.
- Yasi Tian, Lei Wang, (2020), The Effect of Urban-Suburban Interaction on Urbanization and Suburban Ecological Security: A Case Study of Suburban Wuhan, Central China, *Journal Sustainability*, Accepted: 18 February 2020.

